

פרישמן המספר והמשורר

אברהם קריב

ה. גידולי מדבר *

הריחוק האגדי סובל גם את השיעור של „אלף אלפי פעמים“. תורפתו של מספרנו היתה לה פה עדנה. אנשי הסיפורים האלה שוב אנשי שגיון הם, אולם שגיונם אינו מתגולל לשגעון אלא עוטה הילה של שירה, וההיפרטרופיה מתעלית לאפס תיאווה. הסיפורים האלה ודאי בחזקת אמנות הם. אולם המושג אמנות איננו שם המפורש המטהר את הכל. רוח טהורה איננה נושבת עלינו לא מן המדבר של פרישמן ולא משירת האהבה אשר יצק בו. לא ממקור שיר השירים שקויים סיפורי אהבה אלה. אהבה זאת, העולה פה מן המדבר, רשפיה רשפי אש, אך לא שלהבת־יה. דומה, איזה כוח כביר וזר, כמין דיבוק לא־אנושי, בא לשכון בבשר־רו ודמו של אדם ושורפו מתוכו. כמוה כרוח מדבר אשר אבדון עמה. ולפני בוא האהבה המדבר־רית הגדולה הלזו, מרצדת במדברו של פרישמן ההפקרות הגדולה — מרצדת ו„משחקת“: „והנערה לא השיבה פני איש, את כולם הקריבה אליה יחד, את כולם, את כולם ולא מנעה מאיש את חסד נעוריה — והיא רק משחקת בקול גדול. — ואת נעריה החליפה יום יום כאשר יחליף איש את הכתונת אשר לבשרו — והיא לא שמה לב. כחתול השחור אשר בערבה וכאנגורה הלב־נה דבקה עם בן מינה ככל אשר יבוא לפניה, ולא ידעה רע ולא ראתה אוון — והיא רק משחקת בקול גדול. — ואולם בהיות הלילה בתרה לה ממאהביה את אשר תבחר, וילכו אחריה גם שנים וגם שלושה — והיא לא תשים לב. כזא־בה אשר במדבר רעבה לטרף — והיא רק משחקת בקול גדול“. המספר משחק בהתפשטות גדולה, הנערה משחקת בקול גדול, נערים ונערות ביש־ראל קוראים בחשק גדול, ומורים ממליצים בהתלהבות גדולה: אמנות! כן, כל עוד עינינו ב־תחום האמנות לא לפרי כי אם לפרחים, ייראו הסיפורים הללו כדברי הפז. למה דומים סיפורי האהבה הללו? לפרחי פרג לוחטים, אך אל נשכח כי גידולי מדבר הם, ולהטם הזר צופן מיצי רוש לבני־אדם מן הישוב.

ועוד עלינו לשהות במיוחד אצל הסיפור „בהר סיני“. שמו מעיד כי ענין לנו פה לא עם המדבר ואהבותיו בלבד, אלא גם עם אותו ההר, ששיאו מתרומם מתוך המדבר על פני כל הדורות. אבל נביח לעת עתה את ההר ונתחזה תחילה בשושנת ה־

בכל סקירתנו הארוכה עד כה עדיין היינו שרויים מעבר לתחומה של ספרות. ראינו סופר מהיר, העמל ועמל לבנות יש מאין, וחלקו מכל עמלו — אין, אך אין אחד נתבלבל תחת ידו. הנס הזה קרהו כשהתחיל הופך בימי נודדי ישראל במדבר. כיצד קפץ פפיצה גדולה זו — סודו הוא. אך חוש נכון הוליכו אל המדבר הקדמון. עט הגוומה אשר בידו מצא שם לפניו מרחבי מחיה, ושם נודעה לו פריחה קצרה אשר לא פקדתו בעור לם הישוב.

בעצם הדבר מתחלקים סיפורי המדבר שלו לשתי קבוצות: האחת כולה לירית וסובבת על ציר האהבה, והאחת גם עוקץ סטירי בה, וצירה — חוקי סיני. לכאורה שני נושאים שונים הם, אשר לא קרבו זה אל זה. אפס אהבה זו, שפרישמן קור לע לה את זריו, ורוח סיני — שני הפכים הם, והניגוד שביניהם הוא המרכז הטמיר של כלל הסיפורים האלה.

ארבעת סיפורי הקבוצה הראשונה („מחולות“, „נחש הנחשת“, „עיר מקלט“, „בהר סיני“) — ארבע ואריאציות הן של אהבה קדמונית, מדבר־רית, העזה מן החיים ומכל אשר ברא הבורא בעולמו. ואכן, בכל אשר יצא מתחת ידי פרישמן אין כסיפורים האלה לרוך ולעזו וללהט. אמנם להט הסיפורים האלה נוצר גם הוא בלהטי הגוֹר־מה והאפקט, אך הם ניפלו בזה שהפעם אין המס־פר מפריח יונים משובך של זכרונות בדויים, כי אם מחגוי הסלעים של מדבר קדומים. רדיפתו תמיד אחרי הגילוי המוחלט של כל נושא ונושא שהיתה רדיפת קדים, מצאה עתה את הנושא היאות, נושא האהבה, שעליה כבר כתוב בשיר השירים „עזה כמות“. והנושא היאות מצא לו את קרקעו הטבעי, כביכול, קרקע של זמן ומקום, שאין לחוש האמת המקנן בתוכנו שליטה עליהם. מי יהרהר אחרי המספר בהרחיקו עדותו לאמר: „ובימים הנפלאים ההם היו עוד השמים חדשים וכחולים אלף אלפי פעמים מאשר הם עתה, וה־אדמה היתה עוד רעננה וירוקה אלף אלפי פעמים מאשר היא עתה וגם האהבה היתה חזקה ועזה אלף אלפי פעמים מאשר היא עתה“ („מחולות“).

הדברים המסופרים בחומש. מעמד הר סיני דפק בחוקה על שערי גן עדן! ברור כי בהתנגשות הזאת אין המספר עומד מנגד. פיו ולבו עם שתי הנפשות הנאהבות, שמהומת אותו ההר פרצה אל אשנם השאנו. נביא איפוא את הקטע הזה כל-שוננו, כי פרטיו מצטרפים לחשבון גדול:

„ויום אחד בבוקר והנה רעש גדול מסביב כרעש שעטת אלפי בני אדם — ומושי ופועה השתאו מאד. מי זה ערב את לבו להרוס לבוא עד פינתם השוקטת ולשדד את רבצם החבוי ולהתריד אותם מאשרם ואהבתם? — וכאשר יצאו פתח המערה וישאו עיניהם, והנה עם רב ועצום חונה נגד ההר.

אז שמעו דבר זר ונפלא מאד: תורה נתן פה לעם הזה וחוקים ומשפטים... ופועה ומושי לא הבינו דבר. למה זה תורה? למה חוקים ומשפטים? — כמו בוז שכן על שפתי שניהם.

...והתורה תכבוש את כל העולם אשר מסביב — ופועה ומושי שמעו ויהי כל הדבר עליהם למעמסה גדולה. למה תהיה תורה אשר כזאת לשים חכים בלחיי האדם ולמה לא יתנו לעצם החיים להיות כאשר הם ובאשר הם? — כמו לעג עלה על שפתם. לו רק לא תבאנה כל הקטנות האלה להפריעם מעט מתוכן חייהם הגדול!

ותחילה אמנם נשמר עמם תוכן חייהם הגדול, כי בהיות הקולות והברקים על ההר, כורע הנער לרגלי הנערה, ובהשמע קול הדיברה הראשונה לוחשות שפתייה: „ייפייפית מני אדם!“ ובהשמע הדיברה השניה לוחשות שפתייה: „אהבתין מכל בנות הארץ!“ וכו' — דיברה כנגד דיברה. לא לחינם גם גיבור הסיפור נמשה מן היאור ושמר מושי. דומה, לא יכריע משה את מושי. אך סוף סוף, אשר יגורו השניים בא להם. העם נסע מן ההר, והם נשארו לבדם, אך הם לא היו עוד כשהיו. צלו הכבוד של מעמד סיני בא ורביץ עליהם. כמו בחלום פרעה בלעו „הקטנות“ את „תוכן חייהם הגדול“ — „וששונם סר מהם עד עולם.“ בסיפור הזה אין מות בעקבי האהבה המדברית, אך האהבה עצמה, הגדולה משמים וארץ, מתה עקב רעמי סיני. אדם וחיה נטרדו שנית מגן עדנם. התורה ירשה מקומם של „עצם החיים“! זהו האקורד העליון של מחזרות סיפורי אהבה אלה. לה. האיש פרישמן, שקצהו האחד נעוץ עדיין בשׁ לוליותיה של ההשכלה, קצהו האחר כבר טובל באפיקים חדשים אשר מקרוב גאו. בסביבי הר סיני ינוע ותורת ניצשה בלבו. לא לחינם נזדרז

עמקים — בסיפור האהבה כשלעצמו. זו אהבת הא־הבות שיצאה מתחת ידי פרישמן. כל מה שהיה מן העוז במכחולו וכל מה שהיה מן העדנה בשפ־תו הושקע באהבה זו. מספרנו כתב הפעם את שיר־השירים שלו. אפס בשיר־השירים שלו כתוב לאמר: „כל העולם אשר מסביב היה בעיניהם כלא היה ולא נברא. השמים לא נחשבו בעיניהם בלתי אם ככל אשר היה להם דבר עם אהבתם, והאדמה — ככל אשר דרשו מעמה מעט אוכל או מעט טרפי פרי להחיות את נפשם, ומקץ רגע שכחו אותם ויזכרו רק את נפשם לבדם ואת אה־בתם הגדולה. — ויש אשר חרה אפם כי יש שמש בשמים והוא יהיה להם לפעמים למפריע, ויש אשר עבר עליהם רוח קנאה כי יש נשמת חיים על פני האדמה גם עוד מלבדם, ויש אשר התמרמרו כי יש עץ ושיח שדה וצפור בשמים ואבן וגרגר חול גם חוץ מהם, וכל אלה יהיו לר־געים לשטן להם ולבדידותם ולאהבתם ולחיייהם. למה זה ברא אלהים את כל אלה? למה לא ברא רק אותם שניהם לבדם?“ האהבה הגדולה הזאת, שפרישמן מתארה כשיא רגש האהבה בכלל, אינ־נה איפוא מרחיבה את הלב עד להכיל את כל העולם בקרבו אלא היא מצמצמת את הלב ומכ־וצתו עד שעולם ומלואו נדחקים מתוכו ונעשים סרח עודף ומיותר! כבר ראינו לעיל אצל מספרנו מעין זה באהבת הורים, שאשה מברכת בלבה על אבדן בעלה בשביל שהיא לבדה תוכל לאהוב את בתה („ביום הכיפורים“), ושאהבתו של אב ליתומתו הקטנה גדולה כל כך, עד שרוח קנאה לובשת אותו כשהבריות רואים את פניה וקוראים בשמה („הזכרת נשמות“). אותו הקו הולך ונמ־שך עד הלום, אך בסיפור דגן אין זה בגדר סילוף הפסיכולוגיה האנושית, אבל הסילוף הפיוטי גדול מאד. בפסוקים כמו „למה זה ברא אלהים את כל אלה? למה לא ברא רק אותם שניהם לבדם?“ ביקש פרישמן להאדיר את אהבתם של הנער וה־נערה ורק המיך אותה ועשאה צרת־לב וחדלת־בינה. מיעוט שיעור־קומתו של הרגש הגדול בא מחמת מיעוט שירה. כנפי אמת של שירת אמת לא היו לו לפרישמן גם כאשר הליבש את שפתו עדנים וכאשר היה עטו מקוטר סממני שירה.

מכל מקום מתכוון המספר לתאר את מרום האהבה — לפי תפיסתו — ואת מרום האושר, שה־יו מנת חלקם של שתי הנפשות אשר בסיפורו, נער ונערה, כעין מהדורה חדשה של אדם וחיה בטרם גורשו מגן עדן. והנה, בהיות השנים חו־נים במערה שבה, נתרגשו פתאום על סביבם

הטוב שניתן לנו ב"המקושש". מלבד מסכת משפ"טים כלולה בו גם מסכת שבת. על מהותה של השבת, התופסת מקום גדול כל כך בעולם ישראל, למדנו מה שלמדנו, ועדיין לא למדנו כל צרכנו. אך בא דוד פרישמן והסיר בעטו הקל את הלוט הכבד מעל השבת, ופתאום נגלו לפנינו מוצאה ומשמעה כאחד. "והימים — יספר המספר — ימי ממלכת הכהנים החדשים אשר קמה זה לפני שבועות וחדשים אחדים בסביבי הר סיני, והיא עוד נעה ונדה ולא עמדה עוד הכן, ועדת כהנים ונשיאים, פקידים ושוטרים התאמצו כל היום ויהיו מבקשים תחבולות תמיד לבצר אותה ולתת לה תוקף". אך לא הועילו כל התחבולות, העם עמד מנגד, "וימשוך בכתפיו". ואז הוחל בדרך חדשה: "ביד חזקה ובשבטי ברזל ובענשים קשים", ויום העבירו קול קריאות חדשות על חוקים חדשים. ופתאום והנה חוק חדש: "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש, שבת שבתון לה, כל העושה בו מלאכה יומת". וכוהן צעיר הוסיף את האיסור להבעיר אש בשבת. וכוהן כבד־בשר בא והוסיף בקולו העבה לאמר: "אך את שבתותי תשמרו כי אות היא ביני ובין בני ישראל לדורותיכם" וכו'. והנה בא איש מבני הלויים, צהוב־שער אבל ענוג ומפונק — האסטיט של הימים ההם — והוסיף גם הוא: "ושמרו בני ישראל את השבת כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי עי שבת". יום השבת הוא אפוא לא יום מנוחה וקדושה, חמדת ימים, כאשר חשבו כל הדורות מישראל ברוב בערותם, אלא יום גזירה מעצם ראשיתו, המצאת זדון של כוהנים ולויים עבירי בשר ודקי בשר, שכל מגמתם היתה לבצר שלטונם על העם, ולפיכך הוסיפו אזהרה על אזהרה — חח על חח! מעולם לא יצאה השבת מחוללה ומפוגלה כאשר יצאה פה מתחת ידי פרישמן. דומה, הוא נוטל את האבנים שנסקל בהן המקושש וסוקל את השבת.

כדוגמת "המקושש" עשויים גם יתר סיפורי הקבוצה. אימנם אחד לכולם. החוטא הנושא ענשו הוא בר־לבב וישר־דרך ושופטיו המה הרשעים, ועצם החוק שבידם יסודו בודון ובמרמה. הנה, למשל, אשה תמה וטהורה כמלאך אלהים, שבגלל אשר לא נענתה לכוהן, שתבעה לדבר עבירה, נת־נוה לסוטה והשקוה את המים המארררים, ובשעה שהיא מוציאה את רוחה הטהורה עומד הכוהן שי־דו היתה במעל ונושא כפיו לשמים ומצדיק עליה את הדין ("סוטה").

פרישמן לתרגם לנו את סרתוסתרא, עדיין לא הושם לב עד כמה מהלכת בת קולו של ניצשה בספרות העברית וכמה ניוונו מכוחו ומכוח־כוחו מניפי דגל המלחמה בגלות, שנתארכה גם אחור־נית עד סיני!

הסיפור "בהר סיני" הוא הבריה התיכון של כל מחזור הסיפורים אשר כתב פרישמן על רקע המדבר. המוטיבים של שתי הקבוצות ננעצות פה אחד במשנהו ומשאלים זה לזה ממשמעותם. אנה באה האהבה הגדולה, אנה בא האושר הג' דול, ששון־החיים הקדמון? התורה אשר ניתנה בסיני היא היא שהניסה את כל אלה, ושמה במ־קומם חוקים ומשפטים. אך פרישמן לא אמר די בהנחה הזאת. הוא חרז מחרוזת שניה של סיפורים, הבאים להראות לפנינו, כמה נעים פניהם של החוקים והמשפטים הללו. לא בקוצו של יוד עוסק פה מספרנו, אלא בקוצי סיני בכבודם ובעצ־מם, כביכול, ששיעור גדלם בכל סיפור וסיפור כקורת בית־הבד. לא פרישמן האסטיט נותן פה קולו, לא האיש שביקש לרפא את עמו בליריקה, אלא כמעט אחד שהצדק אזור חלציו מדבר משפ"טים עם משפטיה של תורת משה. ארבעה סיפורים ממין זה כתב פרישמן, וכולם זועקים עד השמים: עוול, עוול, עוול!

שמים בקשו רחמים על משה ותורתו מפני חמת עט־המספרים של דוד פרישמן!
אבל נחזה בסיפורים עצמם.

אחד מהם שמו "המקושש". הדבר מסופר בספר במדבר הישן, ופרישמן חידש צורתו בספר "במדבר" שלו. מקושש־עצים הלזה מי הוא? איש מדלת העם, אשר בביתו אין כל ואשתו צמודה למשכב ופעוטותיו נשרפים במחלת החר־חור ודבר איסור מלאכה בשבת לא ידע כל עיקר, והוא יצא לתומו לקושש מעט עצים בשדה בשביל להחיות את נפש חוליו באזוב מבושל במים. והנה איש חלכה זה נתפס בקלקלתו, שלא ידע מה היא. העברייין היה עלוב כל כך, עד שאפילו מקרב השופטים נשמע קול לשלחו לנפשו, — ולא, חלילה, בשם האמת והצדק והיושר, אלא כך הם דברי המליץ הטוב: "הן לויתן לא העלינו הפעם בחכה... אך האיש הידוע לנו גם הוא מן החומש, פנחס בן אלעזר בן אהרון הכוהן, קפץ וצחק: "לא!" ובשם ה' ובשם משה" חרץ על המקושש משפט סקילה למען יהיה "לאות לבני מרי", והמש־פט הזה הוצא לפעולה, ככתוב בתורה. אלה פני הכהנים והשופטים והמשפטים מיום שהיתה תר־רת משה לחוק לבני ישראל. אך עוד לא זה הלקח

כה שופעת רוש ולענה! מוחזק הוא פרישמן ללוחם בבטלנות ספרותית ובמליצה שדופה וכיור צא באלה. לא, כספרות העברית בכללה, בקטנות החל ובגדולות כילה. הוא הפליג את עטו למדבר לא למען האהבה הגדולה בלבד — שם נכונה לו המטרה הגדולה לחציו. איש לפניו בסופרי ישראל לא משח את חציו ברעל אשר כזה, איש לא הרחיק קלוע ממנו — עד להר סיני!

בשער ספר „במדבר“ כתוב: מעשיות תנכיות — ואינן אלא העויה נרשעת כנגד התנכך.

סיפורי-פולסתר אלו כלולים בתכנית הלימודים של בית-הספר, מורים ומחנכים ממליצים עליהם בכל עת, בני הנוער בולעים אותם בכל פה, — ואתרי כל אלה מעמידים רבים פני תם ומתפלאים.

מאין הזלזול בכל ערכיה של תורת ישראל?

במחרוזת הסיפורים החגים מסביב לסיני ולחוקי סיני, כמעט נעדר האיש ששמו מעוטו בכל הדברים שנעשו פולסתר בסיפורים האלה. אפשר רגש של יראת-כבוד כלא את עטו של מספרנו מלגעת גם אל האיש משה. אך במאמר-ביקורת על מחזהו של קארל האופטמן „משה“ כתב פרישמן לאמר: „איך לך אמך ואיך לך חוזה, שלא ניפץ כבר מוחו על הסלע הזה. כמשוך האור את הזכובים כן ימשוך „החומר“ הזה את כל עושה באבן, בתמונה או בספר. כולם, מאז ומעולם, באו חרדו אליו, ניסו את כוחם במלואו או נגעו אליו באצבע קטנה — ונענשו.“ ופרישמן מן המספר קיים את דברי פרישמן המבקר והקדו דיש למשה סיפור אחד ושירים שניים. הסיפור שייך לסיפורי המדבר ושמו „סיני“, וזה ענינו בקצרה: לעדר אחד היו שני רועים, ובהיותם יחד בהרים נמלטה עז מעדרם. הלך אחד הרועים לבקש את העז ובינתים צלל רעהו, הוא משה, בדמיונותיו. וכאשר שב אל אהלי מחנהו סיפר לעם כל מחנות סיני אשר דלה מדמיונו, „כי היה האיש משורר“. תיתי לו לסופר יפה-הרוח שהכתיר את משה רבנו בשם משורר. כמה משוררים התהלכו אז בחוצות וארשה וערים אחרות וכולם היו תלויים במאמר פיו או בעקימת פיו של דוד פרישמן, והנה זה האיש משה זכה לפניו. אמנם היו למשה תארים אחרים, כמו איש-האלהים, אדון הנביאים, אך בספירתו הספרותית של פרישמן היה התואר העליון „משורר“, וברוח-הלב העניקה גם למשה! (אגב, במאמר על אוסקר ויילד מספר פרישמן בהתפעלות שהוא, ויילד, עושה את הנוצרי למשורר. גם בזה יצא איפוא בעקבותיו של גדול...)

והנה עוד סיפור — „סורר ומורה“. שוב לוקח המספר חוק שבתורה ונותן תמונה של דרך ביצור עו. הנדון הזה מי הוא? בן פלאות, סגולות המין האנושי, משורר וחווה ומוכיח בשער ורב את ריב העניים והעשוקים מיד אביו הנשיא ומיד כל נשיאי העדה, כוהניה ושופטיה וגם מיד משה (!). „לא היה נביא אשר ייטיב לדבר ממנו ולא היה לב אשר יחוש מכאוב יותר ממנו — כרוח הסוער על פני הערבה הגדולה היה, ואולם לבו היה כמו שמש, מלא חום ורוך ומרפא“. קי צורו של דבר, לפי המסופר — ולפי דרכו של המספר — לא היה מן העולם ועד העולם איש עומד על משמר הצדק והיושר בצורתם המוחלטת כגיבור הסיפור הזה: ועליו יצא משפט מוות בחזקת סורר ומורה מפני שהוקיע מעשהו של כוהן אשר לקח לו, בתוקף חוקי משה, את הצמר והבשר של כבשת אלמנה עניה! אי, החוקים הללו! ואגב, סורר ומורה זה איננו כולו פנים חדשות. קצתו מזכיר לנו את קורח ועדתו לפי הרחב הענין במדרשים. הטענות המובאות שם מפי קורח הן טענותיו של הסורר ומורה, אלא שאצל מספרנו הוא הצדיק ולא בעלי דברו, וב-תוכם גם משה!

והנה גם מעשה ב„עגלה ערופה“. תחילה מעלה פה המספר לפנינו שכרוך-דמים של כל עדת ישראל. „את חמשת מלכי מדין תפסו חיים וית' עללו בהם כל הלילה. וכבוא הבוקר תלום ויהיו תלויים עד הערב. אז פשטו על כל הנשאר מן המלחמה, על כל זכר באדם וישמידום ויכום ולא השאירו אף אחד. ואחרי כן באו אל הערים העזרבות שיכורים מדם וישתערו על כל בית ועל כל מסתור ויסחבו את יתר הפליטה מכל מחבוא — את כל חולה מערשו ואת כל נחשל מפיתנו ואת כל זקן מרבצו וישמידום.“ ורק כאן מתחיל עצם הסיפור. ישראלי מגושם אחד הביא לביתו נערה מדיינית קטנה להיותה לו לאשה. והנערה, אשר אביה ואמה וכל בני משפחתה נשחטו לעיניה, התקוממה למציקה ככל אשר עמדו לה כוחותיה הרפים, וסוף הלכה והשליכה עצמה לנהר. על גייתה אשר נפלטה מקיימים במעמד כל העדה דין עגלה ערופה (!). והכוהנים והזקנים קוראים: „ויינו לא שפכו את הדם הזה“, ככתוב בתורה, „והכהן הגדול לוטש את עיניו למרום ושפתיו תאמרנה: כפר לעמך ישראל אשר פדית ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל!“

כך לועג פרישמן לחוקי סיני, כך הוא הופך קצתו של כל חוק וחוק על פיה, והקערה ההפוך

בפי משה רבנו בתורת צוואה ליהושע! אמנם כתב זאת, כפי הנראה, בימי נעוריו, אבל אל נשכח כי בשחר נעוריו כבר התאמר פרישמן להיות מורה-הדור ונתחיל לעשות שפטים וסדרים בספרות העברית. „הפואימה האפית“ הלזו אף נאספה אל כתביו שהופיעו לעת יובלו. על דעת בעל היובל ועל דעת הקהל נכנסה איפוא לארון הספרים העברי. גם לא שמענו כי התריע מי על הדבר הזה. המתריע בדורו הלא היה דוד פרישמן, הוא ולא אחר, ומי יתריע כנגדו?

ו. ברקיע השביעי ובארץ צלמוות

1

הצצנו בזה דרך אגב אל כרך השירים אשר בכתבים המכונסים של פרישמן. המשורר פרישמן פותח ספרו בשיר-הצהרה בן י"ג בתים, שיר ביטול ובוז, שיר הסתייגות מכל וכל, לאמר: לא אלך עמם, לא אלך! דרכיהם לא דרכי ונשוא לא אוכל להגם וניבם ושיחם ושיגם, וסבול לא אוכל ארחם ורבעם וכל הגיגם, נביאיהם לא נביאי, מלאכיהם לא מלאכי. ובבתים הבאים מוסיף ומבעט בעל השיר בעדת הגמדים — כל בני דורו, כנראה — ובאלם ובמשיחם, ומכריז ברמה כי לו אל מיוחד, הבער בלבבו, וכולי וכולי. אלהים בשמים ידע, באיזה חביון-שפירי שבכתבו מסתתר אלו המיוחד של פרישמן. גם לא יעלה על דעתו של שום בר-דעת לבקש אצלו אלהים חדשים. את כל ההכרזות הללו אפשר לפטור בשורה אחת משיר זה גופא: ואני גמדים אשנא אם עושים כענקים. אך כשם שביקשנו בכרכי סיפורי סיפור הראוי לשמו, כן רשאים אנו לבקש בספר השירים מעט שירה הראויה לשמה, ובמדור הקרוי „ליריקה“ — מעט ליריקה הראויה לשמה. אך מה נעשה ובמקום זה אנו מוצאים שיר על קוראור שהתאהב בשושר נה, אבל, מעשה שטן, באו רוחות „הולכי רכיל ופושקי שפתים“ ועוררו מדנים בלבותיהם של שני הנאהבים והכל נגמר בכי רע, — ועוד מיני שירים כיוצא באלה. כבר נשכח מן הלב, שהיינו דרדקים כאלה בשירה, אולם מי פילל שהאיש פרישמן יהיה אבירה של דרדקות זו?! ולכאורה, הלא קשה להכחיש שהיתה ברוחו נימה לירית. אך כמה בגדה בו זו דוקא בתחום הליריקה! משל למי שמסלסל כל היום קטעי תפילות, ורק בשעה שהוא עובר לפני התיבה גרונו ניחר עד לחימלה. יתר על כן, אפילו חן סגנונו עזבו בבואו לשיר בשירים. באחד השירים קורא

אפס מלבד הסיפור יש לנו מעטו של פרישמן, כאמור, גם שני שירים על משה (הלא כה דבריו: „כמשוך האור את הזבובים“ וכו'). בשיר קטן אחד עושה משה של פרישמן ביומו האחרון את חשבון חייו והוא חשבון של גרעון גמור: עינו לא כהתה ולחו לא נס עוד, אך לבו מה חלל" — — — ונאנח האיש הגווע: הוי אלי, לחנם חייתי! כל ימי לעמי עשיתי, עשיתי — — — ומאום לא עשיתי.

סך-הכל זה של חיי משה דומה מאד לסך-הכל של פרישמן עצמו, הפוסק את פסוקו באחד השירים: „דמדומים היו חיי“. סוף סוף, הלא שניהם, גם משה וגם פרישמן, משוררים הם! הסיפור „סיני“ והשיר הקטן „משה“ נכתבו בזמנים שונים ואין כל קשר ביניהם. ובכל זאת רב הקשר, כי תכונה אחת גלומה בשניהם: צרות-נפש המעיילת בקופא דמחטא שלה את הנשגב מבינתה ומתפיסתה. אך מה אלה לעומת משה השלישי בשיר „שתי קערות“! ביקש פרישמן להביע את הרעיון החדש שבעולם הזה מצליחים לא בעלי חלומות והזיות אלא רשעים ועריצים ורודפי בצע. ומי, אליבא דפרישמן, מטיף את תורת ההצלחה הזאת? — משה רבנו! הוא המצווה צוואה ליהושע שלא יהיה מן השור טים בעולם הזה. והנה מקצת מן הלקח הטוב של משה ליורשו ותלמידו:

עבור את הירדן, הן עם זה עם סכל
ותהי לו לרגע למושל —

ובדרך החוקה ובלבך החזק
הן תשכיל להכביד את עולם
והיו לך עבדים עד העולם
וילקו רוקך.

ואולם בן מקשיב! את קערת הזהב
אל תשכח יקירי, הקערה
עם שקלי הזהב הנוצץ,
ובחר נא, הוי בחר נא הזהב — אז תדרך
בגאווה על ראשי הדלים! — —

ב„פואימה“ הזאת קמ"ד חרוזים והיא כלולה במדור „אפיקה“ של ספר שיריו.

לא על אפסותה של „היצירה“ הזאת אנו מדברים הפעם. אפסות זו איננה יקרת-מציאות בגבולו של פרישמן. אבל מאריה דאברהם, עד היכן הגיעה ההפקרות הספרותית אצלנו, שיכול סופר בעמו לשים דברים משוקצים כמו אלה

נולדה פתיחת השיר, עד השורה הנזכרת: „הנה אלהים אלהי צבאות!“ ודבר הלמד מאליו שכאן מתבקש גם ציור. ואף אין הדבר קשה ביותר. לכך הלא כבר יש בתורה ובנביאים דברי ציור מן המוכן, כמו „לבנת הספיר“, תרשיש וחשמל, וכשהמשורר עוד מוסיף משלו „עבים אדומות, עבים עולות ויורדות“ — התיאור שלם ומושלם. וליתר נאמנות בא אחרי התיאור דיבור חותם: „ככה שם יושב אלהים אל הכבוד“. ממש ככה! וזהו הטוב שבשירי פרישמן. משיר זה ואילך כבר מתחיל המדרון הגדול.

והנה שם קצת הלאה עוד שיר על אלהים. והפעם כבר אין המשורר „נופל ארצה ומשתחוה וכורע“, אך פה יש נפילה אחרת, טבעית יותר לבעל השיר: נפילה מאותה נימה רמה למראית עין אל הפיליטוניות הנמוכה ופושקת-השפתים, כאילו כל שיניה שינים של חכמה הן. וככה פותח השיר:

עוד נער היית, אלהים, וצעיר וחסר-נסיונות
ובחול עוד אז שעשעת ובעפרות האדמה
וצעצוע לך עשית: בן-אדם עם נשמה —
והמשורר מתחיל לדבר אל היוצר כדבר אל
נער שסרח ושוחר למוסר אזנו:
הישחק בשכין ילד? אם בהרמש נער קוצר?
וביחוד זו הנשמה שנפחת באף עפרך,
את זו לא תבין כלל — — —

כמה רחוקה לכאורה זולות עלובה זו מהשיר „משיח“ — האמנם יד אחת כתבה את השירים השנים? אך לאמיתו של דבר היא מסתרת גם שם. כי מי שכותב מעשה עדי-ראיה: „ככה יושב שם אלהים אל-הכבוד“, עשוי לדבר עם כביכול גם בנוסח השיר הזה ובנוסח שדיבר פרישמן עם צעירים שהביאו לפניו חיבורים ל„בית הרייז דקציה“.

2

בשמים שבעה כרובים
דם כחלומות, חיש כזובים.
סופרנו פרישמן, שידו עשתה כל הגדולות
אשר ראינו בסיפור ובשיר, לא הניח ידו כמובן
גם מן האגדה. אך לא את בן-המלך ובת-המלכה,
לא את הפיה הטובה או את הפיה הרעה אתה
מוצא באגדותיו. בעל-אגדה יהודי שכמותו איהו
לו את עולם המלאכים. דומה, ככר-בית התהלך
בו וידע כל מבואי ומוצאיו, עד שנקל היה לו
לספר על מלאכים מאשר לספר על בני-אדם.

פרישמן המשורר: „אלי! ההפרזתי להאמין בי ובשירי?“ — אם אמנם האמין בשירו, הפריז מאד.

אך מצוין ספר שירים זה בקו אחד שבו משוררנו לא מצא סיפוקו בתבל-ארץ, כרוב המשוררים למיניהם, גמדים וענקים גם יחד, אלא ממש מרקיע שחקים. לא רק משה רבנו ולא רק המשיח ניתנו ענין לשירו, אלא הוא מגלגל במלאכים ונוסק עד לכסא הכבוד ומגיע גם אל כביכול בכבודו ובעצמו. וכדאי להתבונן מעט להליכותיו של פרישמן המשורר במרומים.

בשעתו ולא בשעתו קנה לו פרסום השיר „משיח“, שאמנם הוא כתוב בסגנון גבוה ובמעוף פיוטי. תכנו הלא ידוע: משיח הכבול הורס לנתק את כבליו ולחוש לישע הנעשקים והנדכאים, ובעל כרחו הוא נשאר מרותק למקומו, כי שעתו טרם באה. אך פתיחתו של השיר היא למעלה מן המשיח. והנה אנו קוראים בו שורות אחדות וחלחלה תאחזנו. שם מסופר בגוף ראשון כדבר רים האלה: „ — — — נפתחו השמים ושטף אור גדול נבקע לי פתאום / — — — ואני נופל ארצה ומשתחוה וכורע / הנה אלהים אלהי הצבאות!“ — כולי האי?! הגם פרישמן בבניאים ומחזות שדי ראה? לא, איש לא יחשוד בו כי ידע בחייו שעה של גופל וגלוי-עינים. הכל יודעים, סופר האיש ומלאכתו ליד שולחנו, ובאותה הדיו ובאותה קלות-העט שנכתב אתמול אחד הפיליטור נים הפזיונים, נכתבו גם השורות האמורות, וכל תכליתן — תפארת המסגרת. שכן כבר העירו, כי עיקר רעיונו של שיר זה נמצא אצל היינה⁶). ופרישמן, כדרכו במלאכת הסיפור, נטעו בתוך מסגרת של חויה אישית: הוא הוא, כותב השיר, ראה את המשיח באזיקו! המשיח אמנם לא סח לו מי הוא, אך כותב השיר הכירו על פי סימניו המובהקים. ראשית, על פי האש הבווערת בעיניו, „היא האש הקדושה, היוקדת בעין כל משורר וכל חוזה וכל גואל וכל בני-אמת“. שוב משורר! לא רק משה, גם משיח הוא ממשפחת המשוררים. וכן הוכר המשיח על פי כבליו, הדומים לכבלי פרומיתיאוס. הלו הלא יווני הוא, וממילא הוא מכיר ומודע לבעל השיר מכבר הימים, ולפיכך ניתן לו למשורר העברי להכיר את המשיח מיד כשראהו במרומים. אפס כי המשיח מרותק אל כסא הכבוד, והמשורר הרואה אשר הבקיע עד הלום, למה זה יצמצם ראיתו במשיח בלבד? וכך

⁶ עיין „לודביג ברנה“ מאת היינריך היינה. (סוף חלק רביעי), תרגום ש. פרלמן. (הוצאת „לגבולם“).

„ליריקה“. פרישמן המבקר והמדבר בשער טען כי את לב העם הזה יש לרפא בליריקה, ואכן היה נאה דורש ונאה מקיים!

אך נשוב לפרשת המלאכים. עוד אגדה יש לנו מעטו של פרישמן ושמה „המלאך הקטן“. קטן הוא המלאך הזה מחברו אשר בשיר הנזכר, מלהיות קורא בעתון על אהבותיהם האומללות של זכוביקיץ אשר בגן־עדן, אך הפעם עסק לנו עם שובב גדול. נפקוד אחדים מתעלוליו המרובים והנועזים. כשאלהו הנביא ישב ונמנם באחת הפינות שבשמים, רץ המלאך הקטן אל „בית המבשלים אשר ברקיע“, הביא משם מלח ופלפל ושימם בקופסת הטבק אשר בידי הנם. וכאשר הקיץ אליהו הזקן הריח לתומו מקופסתו והתחיל לזורר לצהלת כל המלאכים. והנה מעשה תעלולים אחר. אברהם ושרה הזקנים יושבים בגן־עדן העליון, קדקוד ראשו בחיקה והיא פולה שערותיו. וכשנרדמו שניהם קשר המלאך את מחלפותיה של שרה בזקנו של אברהם, ויהי בהקיצם והנה הם אסורים איש אל רעהו. המלאך דגן בא גם „אל האורה אשר שם המרכבה“, ואשר מקובלים לומדים שם מעשה־מרכבה, והוא המזיק הקטן, עמד ורתם במרכבה את החיות של עיגול המזלות, וגם את הקשת לקח ויש אותה אל מול פני המרכבה מלמעלה להיות תמונתה כתמונת המרכבות אשר בארץ רוסיה⁽¹⁾. לא קל להזתיק את כל הלהג הזה, המוקצה מחמת פיגול. כותב „האגדות“ האלה לא היה בו אף נטף אחד של תום, שהוא כחמצן לאגדה. כולו התחכך מות עד מוסדי הנפש. אין מחיר שלא ישלם בעבור המצאה „אפקטיבית“ אחת. על יראת־כבוד אין לדבר כלל. השכינה, כסא־הכבוד, המרכבה — הכל נכנס לבית־המבשלים של הליטראט, שעטו בכל מושגים קדושים אין לו כלל. הערך העליון בלוח־ערכיו הוא משורר. ואיזהו משורר — היודע לנודד נזיד פיגולים אשר כזה. אגב, ב„אגדה“ הלזו נענש מלאך המשובות ונופל משמים ארצה, ולבסוף הוא חוזר ומתנשא השמימה על גבי ברק היוצא מתוך עיניו של המשורר. אבוי, לפרישמן גופו, המשורר ובעל־האגדה, אין ברק־אור העולה ומעלה השמימה. בכתביו לסוגיהם אין שמים כלל. המושג שמים נתרוקן ונתחלל בהם.

3

ליוינו את הבלטריסט פרישמן בישוב ובמדבר, בארץ ובשמים, — נסור בעקבותיו גם ליובל המתים. יש בכרך סיפוריו הומורסקה (הוי ההומור

ואכן הרבה לספר עליהם גם בשורות קצרות. הקריות שיר, וגם בשורות ארוכות. הקורא כל אלה מרווה את דמיונו בתמונה שלמה על ארחם ורבעם של יצורי מעלה אלה. אך תחילה ודאי יתאוה בן־תמותה לדעת איך נוצר מלאך. דבר זה מתואר ב„שירי יצירה“: אלהים עושה על האבניים בתוך קלחת בוערה „ורעשו הגלגלים והשתקשו האופנים והיה קול רעש ושאון והמור לה גדולה עד כי תחרשנה אזנים משמוע“, וכך יוצא מתחת ידי הבורא יצורו הראשון — מלאך. הכרנו אפוא לדעת את חרושת־המעשה של בריאת מלאך. אך מה נעים להיזכר כי לאחר שיצאו המלאכים מן „הקלחת הבורעה“ אשר בבית־החרושת של הבורא, דומים הם עד מאד בהליכותיהם ונימוסיהם אלינו בני־האדם. באגדה „סולם יעקב“ נגשים מלאכים עולים ויורדים, ואיש נותן לרעהו „את כנף ימינו העליונה“, ואחר תקיעת־כנף הם שולחים כנפיהם „איש איש לכיסו“. מלכותא דרקיע כמלכותא דארעא לנימוסין, ו„כיס“ אחד לתחתונים ועליונים, — ההפרש רק בזה שהללו שמים בו ידם והללו שמים בו כנפם. אך אלה רק תגים וקוים בלבד. היריעה מתרחבת לפנינו כל צרכה בשיר „מעשה“. וזה דבר השיר: בשבת קודש, אחר שינה של צה־רים, „יושבים מלאכים מסביב לשולחן“ בקרבת כסא הכבוד, „ולבנת כנפיהם כלבנת קצות כתנות ילדים חדשות שלבשו זה עתה לכבוד יום השבת“ (כמה זך דמיונו של בעל השיר!). המלאכים המסובים יחד „מפפטים ומפקים“. אך בזה עדיין לא הגענו לשיא של עונג שבת בעליונים. מודעת היא כי השבת מקבלת יניקה מן העתון, בלי עתון ירבה הפיהוק על הפטופט, ועונג שבת מה תהא עליו? וכבר דאג לכך המשורר, והנה מלאך קטן אחד אוחז בידו „גליון מכתב עת, העשוי אש לבנה על גבי אש שחורה“ (סוף סוף בשמים אנו נמצאים), וקורא באזני חבריו את החדשות השונות מכל קצות השמים. הכרוניקה אשר קרא לפנייהם מתחילה במלים „אלינו כותבים“, ועל שמה קרוי כל השיר „מעשה“: מעשה בוכוב של קיץ שבגן־עדן, שדבק לאהבה בשושנה, וזו לא השיבה לו אהבה. הלך המסכן וטיבע עצמו באגל טל. ועד שהמלאך הקורא וחבריו עמו צללו בעצבות העמו הנגוהות לפני כסא הכבוד „ואז באה השכינה לאטה ותמח את ראשי אצבעות ידיה בכנף סינרה הלבן“ — היתה שעת יציאת השבת בשמים. זה שיר גדול משיריו של פרישמן, התופס ששה עמודים במדור

מן המנוחה. ולאן אתה הולך? אל המנוחה, מנוח התמיד אשר מן הנצח אל הנצח... ולאחריהם באה גם הליריות הנודעת לשם של פרישמן: „ומסביב לי שפוך הלילה, טהור וצח ומלא תכלת, ונוגה התכלת שוכב כטל על הרחובות הריקים והנרדמים ועל הככר הישן ועל הבאר אשר בתוך הככר ועל סף בית-הכנסת. קול-המות ישמע מקרב הלילה, ואני טרם אדע מי ההומה. שומע אנכי את קול צעדי אחד ושנים — או האם קול לבי הוא הדופק? — היתכן כי מתוך הלך-נפש זה, כשאדם מתיחד עם הלילה ועם נפשו, יגיע לשיחה של גבריאל עם החסידה על מתים עשירים שיוצאים למקומות מרפא ופטופטים כיוצא באלה? לא, התכן לא יתכן הדבר. „היצירה“ כולה היא ילידת חלל ריק שבנפש, ורחשי הלילה של הכותב אינם אלא קישוט בעלמא, מלאכת סופרים מלומדה. ההגות והליריקה הם שקר דק, והתפלות אמת גסה היא, אמת מנקרת עינים. שערי בינה חמשים הם, לשערי תפלות לא נמנה מיספר. הפיקח הגדול פרישמן, מרוב פקחותו, הגיע, כמדומה, לשעריה האחרונים. הוא העלה אותה לשמי-מעל, אף הורידה לתחתיות ארץ, וזו אולי מדרגה גבוהה כפלים. ברקיע השמים השתעשע רק בעניניהם הגבוהים של בני איזה שבט קטן ודל אשר קורא לו ישראל, כמו כסא הכבוד, השכינה, המרכבה וכולי, אך המות, כידוע, הוא גם ענין אירופי. והאיש פרישמן עצמו אפשר היה לו, בחזקת מבקר, לשלול את כשרונו של מלאך-המות אבל לא את שלטונו. והנה מצא את לבו ואת עטו לעשות מן המות הומורסקה תפלה אשר כזאת!

אלהי הטעם הטוב, מחל נא למיופה-כוחך על אדמות דוד בן שאול, אשר חטא לך חטאים קטנים וגם גדולים, אם ביודעים ואם לא ביודעים: סוף סוף הלא ידיו כוננו את כסאך בספרות העברית, — תעמוד לו זכותו זאת לכפר על מעשי ידיו!

רסקה!) „אילו ניתן פה למתים“, הבנויה על הרעיון שכשם שהחיים דבוקים בחייהם כך המתים דבוקים במוות. לאחר הקדמה לירית על רחשי לילה מספר לנו המספר שהיה עדי-שמיעה לשיחה בין חסידה ומלאך-המות והמלאך גבריאל הממונה על התחיה, ושממילא הוא מלאך-המות בשביל המתים והם רועדים בבואו. והמלאך הזה מספר והולך פריטי-פרטים מעולמם של הללו שהלכו לעולמם. אך במקום לספר חדשות, הוא מספר נשנות. עולם כמנהגו נוהג גם שם, אלא שהוא עולם הפוך לגבי עולמנו. למשל, כלבים מצחקים — מלאך התחיה בא לעיר. העשירים יוצאים שם להתעדן לא לדרום אלא לצפון. ולהיפך, „יש כי יהיה בין המתים איש פושע, למשל, אשר החיה נפש בזדון והוא מתחייב חובת גלות אל אחת מערי הדרום החמות“. יש שם גם מקרה התאבדות, היינו „איש אשר יקיים עצמו לדעת ובעצם ידיו ינתק פתיל מותו“. או „בחור ועלמה יתנו אהבים, ואבותיהם או גואליהם לא יתנום להתחתן, יש כי יקחו השנים ריבולבר ושמו נשמת-חיים בפיו וירו את הנשמה אל תוך פיהם“. כך עושה המספר לפנינו בלהטיו. דמיונו, לכאורה, כקרן-השפע, אך כמה קבצנות בדמיון זה. הוא נאחו בהמצאה עלובה לעשות גזירה-שווה בין החיים והמתים, ומוצצה עד לסיאוב. הרעיון, כביכול, המפרנס את כל „היצירה“ הזאת אינו נשכר כלום מגיבוב הפרטים, אדרבה, הוא הולך ומסתאב גם הוא עם כל חוליה נוספת בשרשרת ההקבלות. ונפלא הדבר, כל פסוק בפני עצמו מעוגל ומהוקצע — הכל מעשה סופר היודע את אומנותו. אך כמה מופרך המושג סופר, כמה מעורער המושג ספרות, כשאדם משעשע את קוראיו במעשי-עט כמו אלה. אפס בראשיתה של הומורסקה אנו מוצאים גם פסוקי הגות ופסוקים כמו אלה: „ואני מתהלך וחולם, חולם ומתהלך בכבודות, בכבודות. מאין באת, טיפה אומללה?